

Радомир Станић

СТАРИ РАС СА СОПОЋАНИМА У СВЕТСКОЈ ЛИСТИ КУЛТУРНИХ ДОБАРА

Недавно је Међувладин комитет УНЕСКО-а на конференцији у Каиру донео одлуку да се у листу светских културних добара упише Стари Рас са Сопоћанима, просторна културно-историјска целина која је, иначе, Одлуком Скупштине СР Србије («Службени гласник СР Србије» бр. 14/79) утврђена као непокретно културно добро од изузетног значаја. Сам чин проглашења овог културног добра за вредност од светског значаја има вишеструке важности. Заједно са Дубровником, старом целином Сплита са Диоклецијановом палатом, Котором, Охридом и Дурмитором, Стари Рас са Сопоћанима уписан је у светски списак споменичних вредности, где је нашло место само неколико десетина културних и природних добара целог света. Стицање оваквог статуса ових наших споменика нема само прворазредни културни и научни значај, већ се преко ових споменика наша земља афирмише као једна од најпрогресивнијих државних заједница у погледу хуманистичког односа према сопственом наслеђу. Јер, чињеница да су ова културна добра наша нашла место у овом списку, на основу Међународне конвенције о светској културној и природној баштини, проистекла је не само из евидентних културно-историјских и уметничких вредности ових добара, већ и из околности што је Југославија преко своје службе заштите споменика културе својим досадашњим тековинама и остварењима пружила доказа о способности да модерним и стваралачким радом на прави начин вреднује своју баштину, обезбеђујући јој достојно место и адекватну функцију у савременом социјалистичком развоју. Ово високо признање потврда је УНЕСКО-а о нашем племенитом и брижном односу према споменицима културе, али истовремено велика обавеза и подстицај читаве друштвене заједнице да се нашем културном наслеђу посвећује још већа пажња.

Приликом предлагања Старог Раса са Сопоћанима за упис у светску листу културне и природне баштине, биле су неопходне велике припреме у погледу прикупљања и одабирања документације којом би се не само предочиле релевантне културно-историјске уметничке и друге вредности ове просторне културно-историјске целине, већ и задовољили захтеви врло ригорозних пропозиција које је прописао УНЕСКО. Поред одабране техничке документације, стављени су на увид репрезентативни фотографски снимци у црно-белој и колор техници, затим колор дијапозитиви и документарни филм о Сопоћанима, који је снимно «Дунав-филм» из Београда. Врло

опширан и изванредно документован текстуални досије морао је бити израбен према утврђеној схеми, која је предочавала све аспекте вредности овог споменичког комплекса. Имао сам задовољство да ми се повери овај одговоран и сложен посао у оквиру Републичког завода за заштиту споменика културе. Да би се илустровао карактер овог задатка и да би се истовремено донекле сагледале важније компоненте валоризације културно-историјских и уметничких својстава ове агломерације, упознаћемо читаоце са једним делом текстуалне целине преко које су, уз приложену документацију, експерти УНЕСКО-а новољно оценили и дали визу да Стари Рас са Сопоћанима уђе у листу светских културних и природних добара.

Стари Рас са Сопоћанима представља културно-историјску и уметничку целину, лоцирану на најужем простору централног дела најстарије српске државне организације. У хронолошком распону од неколико векова она илустрије генезу и развој културних и уметничких схватања Срба и сведочи о утицајима и укрштањима креативних токова европског истока и запада.

Ову целину са обележјима историјско-географског интегритета, просторног и урбаног карактера, сачињава разноврсно и слојевито културно-историјско и уметничко наслеђе у чијем саставу доминира неколико изразитих споменичких индивидуалности изузетне историјске и уметничке вредности. Они су међусобно повезани обележјима материјалне културе, сведочанствима интензивног стваралачког живота у прекретничком раздобљу када се утемељавала српска држава и стварали услови за раћање културе и уметности, која ће својим делима пронаћи оригинални израз и успоставити односе са најважнијим токовима византијског и европског стваралаштва.

Споменичко подручје Старог Раса са Сопоћанима чине споменички комплекс и то: црква св. Петра са некрополом, тврђава Градина са подграђем Трговиште, манастир Бурђеви Ступови и др. Посебну вредност чини манастир Сопоћани са црквом на чијим се унутрашњим зидовима налазе фреске из XIII века.

Споменичка целина на подручју Старог Раса са Сопоћанима формирана је у раздобљу од X до XIII века. Настајала је и спонтано и смишљено у време пресудних збивања око стварања српске државе, њене консолидације, успостављања независности и наглог свестраног развитака. Географске, природне и топографске одлике терена, где је ова целина лоцирана, условљавале су њен карактер и структуру у виду мањих комплекса, који заједно сачињавају органско јединство.

Најстарији споменик је црква св. Петра, која је на темељима ранохришћанског култног објекта — баптистеријума из VI века саграђена у X столећу. Тада је, углавном, добила данашњи облик. Фрагментарно очуване фреске потичу из времена од X до XIII века. Од X столећа седиште је Раичке епископије.

Тврђава Градина је саграђена као одбрамбено упориште најстаријих српских кнежева и жупана у биткама против Византије и Бугарске у IX веку и касније. У XII столећу, када је углавном добила облик данашње основе у виду неправилног четвороугаоника, била је седиште, односно прва престоница српске независне државе. Састоји се од рушевина тврђу кула, одбрамбених бедема, цистерне и других грађевина. Споменичко јединство са тврђавом чини пећина са црквом, подграђе Трговиште и рушевине једног храма из XII—XIII века са некрополом.

Манастир Бурђеви Ступови основао је велики српски жупан Стефан Немања у знак победе над Византијом. Главни објекат у комплексу — цркву св. Борба подигао је 1170/71. го-

дине. Очуване фреске у наосу овог храма потичу из око 1175. године, а живопис у припрати из 1282/83. године. Од некадашње импозантне манастирске целине у којој је поред цркве св. Борба и капеле краља Драгутина која је потпуно очувана, преостали су још трпезарија, конаци, цистерна и друге грађевине. Целину опасује масивни одбрамбени зид. У унутрашњости капеле краља Драгутина налазе се добро очуване фреске из 1282/83. године.

За владе краља Стефана Уроша I (1242—1276), ктитора манастира Сопоћана, српска држава је доживела снажан прирвдни успон захваљујући развијеном рударству и релативно стабилним политичким приликама. По угледу на своје предходнике, краљ је основао овај манастир, подигаши најпре цркву коју је наменио за свој маузолеј. Осликовање унутрашњих зидних површина фрескама изведено је 1265. године. Градитељи цркве и аутори фресака остали су неидентификовани.

За живота, краљ Урош је у цркву пренео мошти свог оца краља Стефана Првовенчаног (1196—1223), које су ту остале све до 1587. године. Овде је, такође сахрањена ктиторова мајка, краљица Ана, рођена Даноло. После смрти, тело краља Уроша пренето је у цркву где се и данас налази поред гроба српског архиепископа Јоаникија I и гробова других српских феудалних великодостојника. Међу очуваним фрескама налазе се портрети и композиције од непроцењивог значаја за историју српског народа. Између 1342. и 1345. године цар Душан је на западној страни доградио спољашњу припрату, која је украшена фрескама. За време турске окупације, од 1459. до 1912. године, манастир је више пута страдао, а најтеже у доба аустро-турских ратова крајем XVII века.

Све до пред крај XIII века Стари Рас је био центар српске државе. У том раздобљу саграђени су најмонументалнији споменици као и низ других грађевина које су биле повезане у једну целину. Крајем XIII и почетком XIV столећа средиште српске државе се са овог подручја премешта у јужне области. Ови крајеви постепено губе првобитни значај, али пажња и брига владара према задужбинама својих предходника није престајала.

Преостали споменици из овог првог раздобља српске државе који су концентрисани на подручју Старог Раса, својим вишеструким вредностима, узајамним хронолошким и стилским односима, јединством градитељског и сликарског схватања и оригиналношћу својих обележја чине целовиту културну и уметничку баштину српског народа, који је преко ових тековина учврстио свој идентитет и укључио се у стваралачки процес европског света на достојанствен и уверљив начин.

С тачке гледишта оправданости за упис Старог Раса са Сопоћанима у листу светске културне баштине наводе се следећи разлози.

Према сачуваним историјским изворима и доказима материјалне културе на овом простору постављени су темељи најстарије српске државне организације и конституисана прва српска независност после вишевековних борби против Византије и Бугарске.

Као седиште српских владара у периоду од X до XIII века подручје Старог Раса представља најуже језгро, односно нуклеус свих пресудних збивања у егзистенцији, развоју и учвршћивању независне државе Рашке. У склопу политичке и државне консолидације на овом подручју је основано седиште прве црквене православне хришћанске организације — Рашке епархије. У развоју економских односа, поред других фундаменталних тековина, овде је радила прва ковница српског новца, а у непосредном суседству оживљени су и организовани облици рударске производње, чији су трагови до данас очувани.

ПОРТОГА
ОПОРТОГА

Сачувани споменици у овој области представљају аутентична сведочанства о најстаријим оригиналним облицима уметничког изражавања српског народа и истовремено највише домете у архитектонском и сликарском стваралаштву у раздобљу од X до XIII века. Овде су створене основе за интензиван развој трговине, занатства и примењене уметности у оквиру којих су саздане вредне и драгоцене творевине.

Архитектонска и сликарска делатност, непосредно организована и вођена тежњом и подршком српских владара, на овом терену је у непрекидном континуитету у распону од два века досегла репрезентативне монументалне концепције и форме, укључивши се у водеће токове дворске византијске уметности, али стално проналазећи свој сопствени израз.

У доста разубеном ткиву ове релативно разнородне споменичке скупине, најистакнутије место заузимају споменици који имају историјски, културни и уметнички значај. Изванредном историјском вредношћу одликује се тврђава Градина са подграђем Трговише. Очувана у рушевинама као најстарија грађевина војне архитектуре средњовековне Рашке и као седиште српских владара, Градина има несაгледив значај за проучавање најстарије прошлости српске државе.

Црква св. Петра представља најстарију очувану хришћанску сакралну грађевину на Балкану. Са својим најстаријим језгром из VI века, ова црква има изузетан значај за проучавање историје средњовековног градитељства у овом делу Балкана. Фонд очуваних зидних слика чији настајак, по прилици, прати хронологију грађевинских промена на споменику, омогућава сагледавање развојних сликарских токова од X до XIV века. Од непроцењивог је значаја за историју српског народа, јер је за овај споменик везано неколико догађаја од пресудне важности за његову будућност.

По свом оригиналном архитектонском и конструктивном склопу црква св. Ђорђа манастира Бурђеви Ступови чини јединствени сакрални објекат од необичне важности за проучавање романско-византијског градитељства не само у Југославији, већ и шире. Ова црква спада међу најстарије монументалне црквене грађевине код Срба, која је имала видног утицаја у даљем развоју оригиналне српске средњовековне архитектуре. На градитељским одликама ове цркве заснива се основно схватање Рашке школе. Очуване фреске из XII века пример су репрезентативног дела византијске дворске школе Комнина, а сликарство из краја XIII века сврстава се међу најбоља остварења овог времена у Србији.

У оцени уметничких вредности манастир Сопоћани са својим зидним сликама из XIII века у овој целини заузима, свакако, најимпозантније место. Сликарство манастирске цркве улази у ред врхунских остварења византијске и српске уметности овог раздобља. Настало у доба Латинског царства, када је Византија преживљавала тешке тренутке у својој историји и уметности, сопоћанске фреске су доказ о виталности најкреативнијег тока византијске уметности, који је продро дубоко на Балкан, где се успостављала нова и самосвојна културна и уметничка средина, способна не само да прихвати његове плодове, већ и да их угради у свој индивидуални развој. Сопоћански живопис је најквалитетније и стилски најчистије остварење свог времена у сликарству Византије. Даровити и способни мајстори дворске византијске школе почетком друге половине XIII века у Сопоћанима су остварили дело које по својим једноставним, мирним и савршеним хармонијама ликовних елемената, уклопљеним у сигуран концепт монументалности, у источној сфери европске средњовековне уметности није достигнуто, нити поновљено, а још мање превазиђено. У укупној сликарској баштини средњовековне срп-

ске, односно југословенске уметности, представља највиши домет. Без њега представа о свеколиком развоју византијске и европске уметности XIII века била би непотпуна, а сликарство Југославије овог раздобља осиромашено за једно ремек дело.

У историјско-географској и просторној културно-историјској целини Старог Раса успостављени су први и најстарији докази о стварању и развоју српске писмености, културе и цивилизације. Ту су настали епиграфски споменици који спадају међу најстарије српске документе ове врсте. Оригиналне књижевне творевине и црквени илуминирани текстови из XII и XIII века такође су поникли у овој области.

За каснији државни, етнички, културни и уметнички интегритет српског народа област Старог Раса, где су постављене прве поуздане основе за свестрани развој, има изузетан историјски значај. Споменици високих уметничких и стилских вредности, који својим разноликим садржајима сами за себе сачињавају мање али изванредно занимљиве комплексе, на овом малом простору, са упечатљивим ознакама историјске слојевитости, чине једну јединствену и самосвојну историјско-географску, културну и уметничку целину. Као својеврсни интегрални споменички комплекс успоставља аутентичну слику о најстаријем урбано-просторном средишту старе српске државе и садржи све битне доказе о генези и развоју уметничког и културног стваралаштва средњовековне Србије, које је по достигнућима било на нивоу највиших остварења уметности и културе византијског царства и средњоевропских области.

Узајамно прожимање и сједињавање историјских, културних, уметничких, географских, природних и других својстава и вредности чини ово споменичко подручје особеним и целивитим организмом који је био и остао вишеструка одредница српске прошлости средњег века. У њему су се заснивали токови и укврштали утицаји који су доприносили стварању једне посебне културне и уметничке целине од огромног значаја за даљи развој не само српске уметности, већ и за шире

простирање уметничких схватања на Балкану и овом делу Европе. Сликарске и градитељске концепције, остварене у уметничким споменицима ове области, постали су корени и изворишта нових значајних креативних схватања која су имала видног одраза у познијим уметничким остварењима.

За дубље и свестраније сагледавање и проучавање историјских, социолошких, уметничких и културних компоненти развоја српског народа и његовог доприноса цивилизацији словенских и других нација у средњем веку, споменичко подручје Старог Раса са Сопотанима својом многозначношћу и свеукупношћу има капитални значај.

ПОРТАЛ
ОКТОБРА